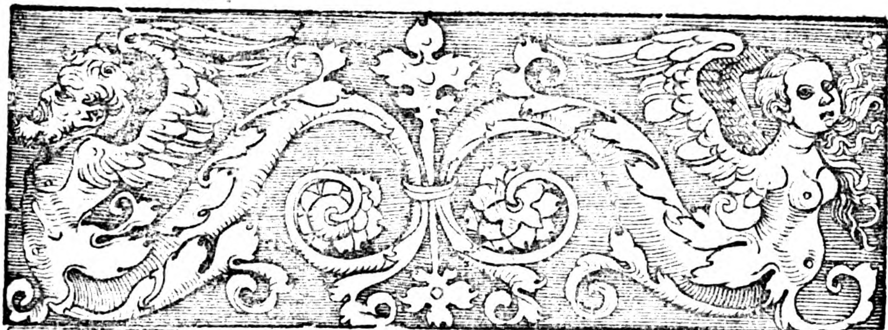

FORMULA

MISSAE ET COMMUNIONIS

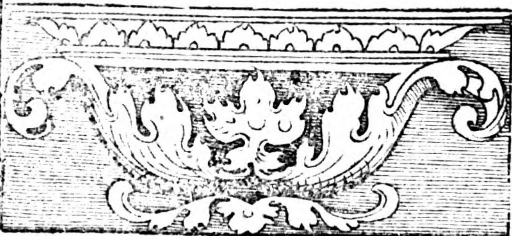
pro Ecclesia Vuittembergensi.

7

MARTINI LUTHER.

VVITTEMBERGAE.

MDXXIII,

47

VENERABILI

IN CHRISTO D. NICOLAO HAVSMAN EPISCOPO CYGNEAE ECCLESIAE IN CHRISTO SANCTO.

MART. LVTHER.

Ratiam & pacem in Christo optat, Hactenus libellis & sermonibus egi inter populos, vt corda primum ab impijs opinionibus ceremoniarum auocarem, Christianum & comodum arbitratus me facere, si causa fierem, vt absq; manibus contereretur abominatio, quam Satan per hominem peccati in loco sancto statuerat, Pro inde nihil vi aut imperio tentaui, nec vetera nouis mutaui, semper cunctabundus & formidabundus, tum propter imbecilles in fide animos, quibus subito eximi non potuit, tam vetus & insolita, nec inseri tam recens & insueta ratio colendi dei, tum maxime propter leues illos & fastidiosos spiritus, qui ceu sues immundæ, sine fide, sine mente irruunt & sola nouitate gaudent, atq; statim vt nouitas esse desijt, nauseant, Quo genere hominum, cum in rebus cæteris nihil est molestius, tum in rebus sacris sunt molestissimi & in tolerabiles, quamuis, vt rumpar ira, ferre illos cogor, nisi velim & Euangelion ipsum e publico tollere.

Sed cum iam spes sit, multorum corda, per gratiam dei illustrata esse & roborata, ipsaque res poscat, vt tandem scandala tollantur de regno Christi, audendum est aliquid in nomine Christi. Iustum est enim, vt vel paucis consulamus, ne dum perpetuo leuitatem & abusum illorum formidamus, nullis prorsus consulamus, & dum istorum futura scandala cauere volumus, vniuersas abominationes illorum roboremus. Quare de formula aliqua pia missandi (vt vocant) & communicandi, vt & tu postulasti toties optime Nicolae, agemus, ac sic agemus, vt non amplius solum verbo doctrinæ corda regamus, sed manum quoque apponamus, & publica administratione in opus perducamus, nulli prorsus præiudicantes, ne aliam amplecti & sequi liceat. Quin ex animo, per Christum obsecramus, vt siquid melius illis reuelatum fuerit, nos priores tacere iubeant, vt communi opera rem communem iuuemus.

Imprimis itaque profitemur, non esse nec fuisse vnquam in animo nostro, omnem cultum dei prorsus abolere, sed eum qui in vsu est, pessimis additamentis viciatum, repurgare, & vsum pium monstrare. Nam hoc negare non

possimus

possumus. Missas & communionem panis & vini, ritum esse a Christo diuinitus institutum. Qui sub ipso Christo primum, Deinde sub Apostolis, simplicissime atque piissime, absque vllis additamentis, obseruatus fuit. Sed successu temporum, tot humanis inuentis auctus, vt præter nomen ad nostra secula nihil de missa & communione peruenerit.

Ac primorum patrum additiones, qui vnum aut alterum psalmum ante benedictionem panis & vini, leui voce orasse leguntur, laudabiles fuere, quales Athanasius & Cyprianus fuisse putantur. Deinde, qui Kyrieleison addiderunt, & ipsi placent. Nam sub Basilio magno legimus Kyrie Eleison fuisse in vsu totius populi publico, Iam Epistolarum & Euangeliorum lectio etiam necessaria fuit & est, nisi quod vicium sit ea lingua legi, quæ vulgo non intelligitur. Post vero vbi cantus cœpit, mutati sunt psalmi in introitum, tum additus est hymnus ille angelicus, Gloria in excelsis, Et in terra pax. Item gradualia & alleluia & symbolum Nicænum: Sanctus. Agnus dei. Communio. Que omnia talia sunt, vt reprehendi non possint, presertim quæ de tempore seu dominicis diebus cantantur. Qui dies soli adhuc priscam puritatem testantur, excepto Canone.

At vbi iam licentia fiebat addendi & mutandi pro vt cuiuis libebat, accedente tum & quæstus & ambitionis sacerdotalis tyrannide, tum cœperunt altaria illa & insignia Baal & omnium deorum poni in templum domini per impios reges nostros, idest Episcopos & pastores, Hic sustulit impius Ahas altare æreum, & constituit aliud e Damasco petitum, loquor autem de Canone illo lacero & abominabili, ex multorum lacunis ceu sentina collecto, ibi cœpit missa fieri sacrificium, ibi addita offertoria & collectæ mercenariæ, ibi Sequentiæ & prosæ inter Sanctus & Gloria in excelsis insertæ. Tum cœpit missa esse monopolium sacerdotale, totius mundi opes exhauriens, diuites, ociosos, potentes & voluptuarios & immundos illos cœlibes toto orbe ceu vastitatem vltimam exundans. Hinc Missæ prodefunctis, pro itineribus, pro opibus. Et quis illos titulos solos numeret, quorum missa facta est sacrificium?

Neque hodie cessat Canon iste augeri: alijs & alijs festis, alias actiones, alios Communicantes adsciscens. Vt taceam memorias viuorum & mortuorum, nondum ad finem sui auctas. Nam additamenta externa, vestium, vasorum, cereorum; pallarum, deinde organorum & totius musicæ, imaginum, quid dicam? Nihil pene fuit in toto orbe artificiorum, quod non magna ex parte sua negocia de suum quæstum haberet & e missa aleretur.

Transierint itaque ista & adhuc transeant, reuelante Euangelio abominationes

mationes tantas donec penitus aboleantur. Nos interim omnia probabimus, quod bonum est, tenebimus. Verum hoc libro dicere omittimus Missam esse sacrificium seu opus bonum, quod alias abunde docuimus. Apprehendamus eam vt sacramentum seu testamentum, seu benedictionem latine, Eucharistiam græce, vel mensam domini vel cœnam domini vel memoriam domini vel communionem, vel quocunque nomine pio placet, modo sacrificij aut operis titulo non polluatur, & ritum monstremus, quo nobis visum est illa vti.

Primo, introitus dominicales & in festis Christi, nempe, Paschatis, Pentechostes, Natiuitatis, probamus & seruamus, quamquam psalmos mallemus vnde sumpti sunt vt olim, sed nunc sic vsui recepto indulgebimus. Quod siqui Apostolorum, Virginis, aliorumque Sanctorum introitus (quando e psalmis aut alijs scripturis sumpti sunt) probare volent, non damnamus. Nos VVittembergæ solis dominicis & festis domini sabathissare quæremus, omnium sanctorum festa prorsus abroganda, vel siquid dignum in eis est, in dominicalibus concionibus miscenda esse putamus. Festum Purificationis & Annunciationis pro festis Christi, sicut Epiphanian & Circumcisionem, habemus. Loco festi S. Stephani & Iohannis Euangelistæ, officium Natiuitatis placet. Festa S. Crucis Anathema sunto. Alij faciant pro sua conscientia vel aliorum infirmitate, quod spiritus suggesserit.

Secundo, Kyrieleison vt hactenus celebratum est, varijs melodijs pro diuersis temporibus, amplectimur, cum sequenti hymno angelico, Gloria in excelsis, tamen in arbitrio stabit Episcopi, quoties illum omitti voluerit.

Tertio, sequens Oratio illa seu collecta, modo sit pia (vt fere sunt, quæ dominicis diebus habentur) perseueret ritu suo, sed ea duntaxat vnica. Post hanc lectio Epistolæ. Verum nondum tempus est & hic nouandi, quando nulla impia legitur. Alioqui cum raro eæ partes ex Epistolis Pauli legantur, in quibus fides docetur, sed potissimum morales & exhortatoriæ. Vt ordinator ille Epistolarum videatur fuisse insigniter indoctus & superstitiosus operum ponderator, officium requirebat eas potius pro maiore parte ordinare, quibus fides in Christum docetur. Idem certe in Euangelijs spectauit sepius, quisquis fuerit lectionum istarum autor. Sed interim supplebit hoc vernacula Concio. Alioqui si futurum est, vt vernacula missa habeatur (quod Christus faueat) danda est opera, vt Epistolæ & Euangelia suis optimis & potioribus locis legantur in missa.

Quarto

Quarto, Graduale duorum versuum simul cum alleluia, vel vtrum, iuxta arbitrium Episcopi cantetur. Porro Gradualia quadragesimalia & similia, quæ duos versus excedunt, cantet quisquis velit in domo sua, In Ecclesia nolumus tedio extingui spiritum fidelium. Sed nec ipsam quadragesimam siue maiorem hebdomadam aut sextam feriam penosam, alijs ritibus ostentare decet, quam alias quascunque, ne semimissa & altera sacramenti parte Christum amplius ludere & ridere velle videamur. Alleluia enim vox perpetua est Ecclesiæ, sicut perpetua est memoria passionis & victoriæ eius.

Quinto, Sequentias & prosas nullas ad mittimus, nisi Episcopo placuerit illa breuis in Natiuitate Christi. Grates nunc omnes. Neque ferme sunt, quæ spiritum redoleant nisi illæ de spiritu sancto. Sancti Spiritus. Et veni Sancte spiritus. Quas vel post prandium vel sub vesperis vel sub missa (si Episcopo placet) cantari licet.

Sexto sequitur Euangelij lectio. Vbi nec candelas neque thurificationem prohibemus, Sed nec exigimus, Esto hoc liberum.

Septimo, Symbolum Nicænum cantari solitum non displicet, tamen & hoc habet in manu Episcopus. Idem de vernacula Concione sentimus, vt nihil referat, siue hic post Symbolum, siue ante introitum missæ fiat, quamquam est alia ratio, cur aptius ante missam fiat, Quod Euangelion sit vox clamans in deserto & vocans ad fidem infideles. Missa vero sit vsus ipse Euangelij & communio mensæ domini, quæ duntaxat fidelium est & seorsum fieri conueniebat, sed tamen liberos nos ratio ista non ligat, Præsertim quod omnia quæ vsque ad Symbolum in missa fiunt, nostra sunt & libera, a deo non exacta, quare nec ad missam necessario pertinent.

Octauo, sequitur, tota illa abominatio, cui seruire coactum est, quicquid in missa præcessit, vnde & offertorium vocatur. Et ab hinc omnia fere sonant ac olent oblationem. In quorum medio, verba illa vitæ & salutis sic posita sunt, ceu olim arca domini in templo idolorum iuxta Dagon. Et nullus est ibi Israelita qui vel accedere vel arcam reducere possit, donec ipsa hostes suos in posteriora percussos opprobrio sempiterno nobilitauit, & sese dimittere compulit, quæ est Parabola instantis temporis. Proinde omnibus illis repudiatis quæ oblationem sonant, cum vniuerso Canone, retineamus quæ pura & sancta sunt, ac sic Missam nostram ordiamur.

I. Sub symbolo vel post Canonem, apparetur panis & vinum ad benedictionem, ritu solito, nisi quod nondum constitui mecum, miscenda ne sit aqua vino, quāquā huc inclino, vt merum potius vinum paretur, absque aquæ mixtura, quod significatio me male habeat, quam Isaias .i. ponit. Vinum tuum (inquit) mixtum est aqua. Merum vinum enim pulchre figurat puritatem doctrinæ Euangelicæ. Deinde quod pro nobis non est fusus, nisi solius sanguis Christi immermixtus nostro, cuius ibi memoriam facimus. Vt non stet illorum somnium, qui dicunt ibi figurari, vnionem nostri cum Christo, Huius vnionis memoriam hic non facimus. Nec sumus vniti ante eius fusionem, alioqui simul noster quoq; sanguis cum sanguine Christi pro nobis fusus celebrabitur. Tamen contra libertatem non introducam legem superstitiosam. Christus hec non magnopere curabit, nec res digna est cotentione, Pugnauit satis hanc pugnam stultam Romana & Græca Ecclesia, vt & alias multas. Quod vero aliqui adducunt e latere Christi fluxisse aquam cum sanguine, nihil probat. Aliud enim illa aqua significat, quam volunt per hanc mixtam aquam significari. Sed nec mixta illa fuit cum sanguine, figura insuper nihil probat, exemplum autem non constat. Quare vt humanum inuentum libere tractetur.

ij. Apparato pane & vino mox procedatur ad hunc modum. Dominus vobiscum, Respon: Et cum spiritu tuo, Sursum corda, Respon: Habeamus ad dominum, Gratias agamus domino deo nostro, Respon: dignum & iustum est. Vere dignum & iustum est equum & salutare, nos tibi semper & vbique gratias agere, domine sancte, pater omnipotens, æterne deus, per Christum dominum nostrum.

iij. Deinde. Qui pridie quam pateretur accepit panem gratias agens, fregit, deditque discipulis suis, dicens. Accipite, comedite, Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur.

Similiter & calicem, postquam cænauit, dicens, Hic calix est noui testamenti in meo sanguine, qui pro vobis & pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Hæc quotiescunque feceritis in mei memoriam faciatis.

Hæc verba Christi velim, modica post prefationem interposita pausa, in eo tono vocis recitari, quo canitur alias oratio dominica in Canone, vt a circumstantibus possit audiri, quamquam in his omnibus libertas sit pijs mentibus, vel silenter vel palam ea verba recitare.

iiij. Finita benedictione, Chorus cantet Sanctus, & sub cantu benedictus, eleuetur panis & Calix ritu hactenus seruato, vel propter infirmos, qui hac re- pentina

pentina huius insignioris in Missa ritus forte offendentur, præsertim vbi per conciones vernaculas docti fuerint, quid ea petatur eleuatione.

v. Post hæc legatur oratio dominica. Sic. Oremus preceptis salutaribus moniti etce. omissa oratione sequenti. Libera nos quesumus, cum omnibus signis quæ fieri solent super hostiam & cum hostia super calicem, nec frangatur hostia nec in calicem misceatur. Sed statim post orationem dominicam dicatur. Pax domini etce. que est publica quedam absolutio a peccatis communicantium, Vox plane Euangelica, annuncians remissionem peccatorum, vnica illa & dignissima ad mensam domini preparatio, si fide apprehendatur, non secus atque ex ore Christi prolata, Vnde vellem eam nunciari verso ad populum vultu, quemadmodum solent Episcopi, quod vnicum est vestigium Episcoporum priscorum, in nostris Episcopis.

vi. Deinde communicet, tum sese, tum populum, interim cantetur Agnus dei. Quod si orationem illam. Domine Ihesu Christe fili dei viui, qui ex voluntate patris etce. ante sumptionem orare voluerit, non male orabit, mutato solum numero singulari in pluralem, nostris & nos, pro meis & me. Item & illam. Corpus domini etc. custodiat animam meam, vel tuam in vitam æternam. Et sanguis do: nost: custodiat, animam tuam in vitam æternam.

vij. Si communionem cantare libet, cantetur. Sed loco complendæ seu vltimæ collectæ, quia fere sacrificium sonant, legatur in eodem tono, oratio illa. Quod ore sumpsimus domine: poterit & illa legi. Corpus tuum domine quod sumpsimus etce. mutato numero in pluralem. Qui viuis & regnas etce. Dominus vobiscum etce. Loco ite Missa, dicatur. Benedicamus domino, adiecto (vbi & quando placet) alleluia in suis melodijs. Vel ex vespertinis, Benedicamus mutuentur.

viij. Benedictio solita detur. Vel accipiatur illa Numeri, vi. quam ipse dominus digessit.d. Benedicat nos dominus & custodiat nos, Ostendat nobis faciem suam & misereatur nostri. Conuertat dominus faciem suam ad nos & det nobis pacem. Vel illa psal. xcvi. Benedicat nos deus deus noster, benedicat nos deus & metuant eum omnes fines terræ. Amen. Eiusmodi credo & Christum vsum fuisse, cum in cælum ascendens suos discipulos benedixit.

Et hic quoque liberum sit Episcopo, quo ordine velit vtranque speciem vel sumere, vel ministrare, Poterit enim vtrunque nempe, panem & vinum continuo benedicere antequam panem sumpserit. Vel inter benedictionem panis & vini statim sese & quotquot voluerint, pane communicare, Deinde vinum benedicere ac demum omnibus bibendum dare, Quo ritu Christus vsus videtur fuisse

isse

isse, vt verba Euangelij sonant, vbi manducare iussit panem antequam calicem benediceret. Deinde expresse dicat. Similiter & calicem postquam cœnauit. Vt post manducationem primum calicem esse benedictum sentias. Sed ritus hic nimis nouus, non patietur ea fieri, quæ hactenus post benedictionem diximus, nisi & ipsa mutentur.

Sic de Missa sentimus, In quibus omnibus cauendum, ne legem ex libertate faciamus, aut peccare cogamus eos qui vel aliter fecerint, vel quædam omiserint, modo benedictionis verba sinant integra, & fide hic agant. Christianorum enim hij esse debent ritus, idest filiorum liberæ, qui sponte & ex animo ista seruent, mutaturi quoties & quomodo voluerint. Quare non est, vt necessariam aliquam formam velut legem in hac re quispiam vel petat vel statuat, qua conscientias illaqueet & vexet. Vnde & in priscis patribus & primitiua Ecclesia nullum exemplum legimus ritus huius plenum, nisi in Ro: Ecclesia. Sed nec seruandum esset, si quicquam pro lege in hac re sanxissent, quod legibus hec obstringi nec possint nec debeant. Deinde si etiam diuersi diuerso ritu vtantur, nullus alterum vel iudicet vel contemnat, sed vnusquisque sensu suo abundet, & idem sapiamus ac sentiamus, etiam si diuersa faciamus, & vnius cuiusque ritus alteri placeat, ne ad diuersitatem rituum, diuersæ sequantur opiniones & sectæ, quemadmodum sub Romana Ecclesia contigit. Externi enim ritus, etsi ijs carere non possumus, sicut nec cibo & potu, non tamen nos deo commendant, sicut nec esca nos deo commendat. Fides autem & Charitas nos deo commendant. Quare hic regnet illud Pauli. Non est regnum dei esca & potus, sed iustitia, pax & gaudium in spiritu sancto. Ita nec ritus vllus est regnum dei, sed fides intra vos etc.

Vestes præteriuimus. Sed de his vt de alijs ritibus sentimus. Permittimus illis vti libere, modo pompa & luxus absit. Neque enim magis places, si in vestibus benedixeris. Nec minus places, si sine vestibus benedixeris. Neque enim vestes etiam nos deo commendant. Sed nec eas consecrari velim aut benedici, velut sacrum aliquod futuræ sint præ alijs vestibus, nisi generali illa benedictione, qua per verbum & orationem omnis bona Creatura dei sanctificari docetur, alioqui mera superstitio & impietas est, per abominationis pontifices introducta, sicut & alia.

DE COMMVNIONE POPVLI.

HAEC de Missa & officio ministri seu Episcopi dixerimus. Nunc de ritu communicandi populi dicemus, cuius gratia potissimum cœna ista domini instituta

instituta est & eo nomine vocatur. Vt enim longe absurdissimum est, ministrum verbi sic desipere, vt verbum publico ministerio pronunciet, vbi nullus est auditor, & sibi soli inter saxa & ligna aut sub diuo clamet, ita peruersissimum est, si ministri publicam cœnam domini parent & ornent, vbi nulli sint hospites qui edant & bibant, & ipsi soli, qui alijs ministrare debent, in vacua mensa & aula comedant & bibant. Quare si vere Christi institutum amplecti volumus, nulla debet missa priuata relinqui in Ecclesia, nisi toleretur & hic vel infirmitas vel necessitas ad tempus.

Hic autem seruandus est ritus, qui in baptismo seruatur. Nempe, vt Episcopo primum significetur, qui futuri sint communicantes, petantque ipsi cœna domini communicari, vt eorum & nomina & vitam cognoscere queat. Deinde petentes non admittat, nisi rationem fidei sue reddiderint, & interrogati responderint, an intelligant, quid sit cœna domini, quid præstet, quo vsu illa velint potiri. Scz, si poterint verba benedictionis memoriter recitare, & exponere, sese ideo venire, quod conscientia peccati, aut timore mortis, aut alio malo tentationis carnis, mundi, diaboli, vexati, esuriant & sitiant verbũ & signum gratiæ & salutis ab ipso domino per ministerium Episcopi, quo solentur & confortentur, quale Christus inæstimabili charitate dederit & instituerit hac cœna cum diceret. Accipite & comedite etcc.

Arbitror autem hanc interrogationem seu explorationem sufficere, si semel in anno fiat cum eo qui petit communicari. Quin poterit tam intelligens esse qui petit, vt vel semel in tota vita, vel prorsus nunquã interrogetur. Nam hoc ritu illud cauere volumus, ne irruant ad cœnam domini, digni & in digni, sicut hactenus vidimus fieri sub Romana Ecclesia, vbi nihil quæsitum est aliud, quam communicari, de fide, de solatio, & de toto vsu & fructu cœnæ prorsus ne mentio aut cogitatio habita est. Quin & ipsa verba benedictionis, scz ipsum panem vitæ, absconderunt, ingenti studio, imo summo furore id agentes, vt communicantes opus operarentur bonum sua dignitate, non autem fidem alerent & roborarent Christi bonitate. Nos autem eos, qui respondere non poterint iuxta prædicta, prorsus exclusos & alienos volumus ab istius cœnæ communione, tanquam veste nuptiali carentes.

Deinde vbi Episcopus viderit eos intelligere hæc omnia, etiam hoc obseruabit, an vita & moribus eam fidem & intelligentiam probent. Nam & Satan hæc omnia & intelligit & loqui potest, hoc est, si viderit aliquem scortatorem, adulterum, ebrium, lusorem, vsurarium, maledicum, aut alio crimine ma-

nifestā infamem, prorsus ab hac cœna excludat, nisi manifesto argumento vitam sese mutasse testatus fuerit. Nam illis, qui aliquando labuntur & redeunt, dolentque de lapsu, cœna ista non solum negari non debet, quin propter eos ipsos maxime institutam esse nosse oportet, vt resipiantur & roborentur, In multis enim offendimus omnes, Et onera inuicem portamus, dum & mutuo nos oneramus. De illis enim cotemptoribus loquor, qui inuerecunde & sine timore peccant & magnifica nihilo minus de Euangelio iactant.

Deinde vbi Missa celebratur, conuenit, vt communicaturi seorsum vno loco & vna turba consistent. Adhoc enim repertum est altare, repertus est & Chorus. Non quod apud deum aliquid sit, his vel hic stetisse, aut quicquam fidei hinc accedat, Sed quod oporteat eos palam videri & nosci, tam ab ijs qui communicant quam ijs qui non communicauit., quo deinde eorum vita quoque melius videri & probari & prodi possit. Nam huius communio cœnæ, est pars confessionis, qua coram deo, angelis & hominibus sese confitentur esse Christianos. Ideo curandum, ne velut furtim aufferant cœnam, & deinde inter alios mixti ignorentur, an bene vel male viuant. Quanquam ne hic quidem legem figere velim, sed id solum monstrare, quod honestum ac decorum sit a Christianis liberis libere præstari,

De confessione vero priuata ante communionem sentio, sicut hactenus docui, esse eam scz, nec necessariam nec exigendam, vtilem tamen & non contemnendam, Quando nec ipsam cœnam dominus necessario exegerit aut lege firmauerit, sed cuique liberum permiserit, dicens, Quotiescunque hæc feceritis etce. Sic de præparatione ad cœnam hanc sapimus, vt liberum sit ieiunio & orationibus sese componere. Sobrios certe oportet adesse & sedulos ac diligentes, vt maxime nihil ieiunes aut parum ores. Sobrietatem vero dico, non illam superstitiosam Papistarum, sed ne crapula ructues & distento ventre pigrescas. Nam optima preparatio est (vt dixi) Anima, peccatis, morte, tentationibus agitata, esuriens & sitiens medelam & robur. Verum quicquid est harum rerum, ad Episcopum pertinet, vt populum doceat.

Id nunc reliquum est, an vtranque speciem (vt vocant) populo ministrare oporteat, Hic sic dico, postquam Euangelion nunc biennio toto apud nos inculcatum est, satis simul indultum & donatum est infirmitati. Deinceps agendum est, iuxta illud Pauli. Qui ignorat, ignoret, Nec enim refert, si neutram speciem accipiant denuo, qui Euangelion tanto tempore non cognouerant,

ne forte

ne forte perpetua infirmitatis tolerantia pertinaciam alat, & aduersus Euangelion praescribat. Quare simpliciter iuxta institutum Christi vtraque species & petatur & ministretur: Qui hoc noluerint, sinantur sibi & nihil ministretur ipsis. Nam hanc Missae formam, ijs praemonstramus, quibus Euangelion annunciatum & aliqua parte cognitum est. Qui vero nondum audierunt nec cognoscere potuerunt, ijs nondum quicquam huius rei consuli potest.

Nec quenquam id morari debet, quod Concilium iactant, in quo id rursum licere sanacitur. Nos Christi ius habemus, & Concilia nec morari nec audire volumus, in his quae manifeste sunt Euangelij. Quin amplius dicimus. Si quo casu Concilium id statueret ac permitteret, tunc minime omnium nos velle vtraque specie potiri, imo tunc primum in despectum tam Concilij quam statuti sui, vellemus aut vtra tantum aut neutra, & nequaquam vtraque potiri, ac plane eos anathema habere, quicunque autoritate talis Concilij vel statuti vtraque potirentur. Miraris & causam queris? Audi, Si tu nosti panem & vinum a Christo institutum, vtrunque scz sumendum esse ab omnibus, vt clarissime testantur Euangelia & Paulus, ita, vt & ipsi aduersarij cogantur id confiteri, nec tamen audes illi credere & fidere vt ita sumas, audes vero vt sumas, si homines in Concilio suo id statuant, Nonne tum praefers homines Christo? Nonne extollis homines peccati super deum qui dicitur & colitur? Nonne plus fidis in hominum verba quam in dei verba? Imo verbis dei prorsus diffidis, & solis hominum verbis credis? At quanta est ista abominatio & negatio dei altissimi? Quae idolatria tum par esse potest, tuae tam religiosae obedientiae erga Concilium hominum? Nonne potius milies mori? nonne potius vnam aut nullam speciem accipere deberes, quam in tali obedientia tam sacrilega & apostasia fidei accipere?

Desinant itaque iactare Concilia sua, Sed primum hoc faciant, restituant sacrilegum diuinae gloriae, confiteantur sese Satana magistro prohibuisse vnam speciem, sese super deum eleuasse, verbum eius damnasse, & tot populos per tot secula perdidisse, & penitentiam agant pro hac tyrannide indicibilis crudelitatis & impietatis, Et sanciant, Nos recte egisse, quod citra imo contra eorum dogmata vtranque speciem docuimus & sumpsimus, nec illorum Concilium expectauimus, gratiasque agant, quod illorum perditionem & abominationem sequi detrectauerimus. Postquam haec fecerint, libentes pronique eorum Concilium & statutum adorabimus & amplectemur, Interim dum hoc non faciunt, pergunt vero postulare, vt suam autoritatem praestolemur, nihil audimus, sed pergimus & nos contraria illis & docere & facere,

eo maxime, quo scimus eis maxime displicere. Nam hac postulatione diabolica quid postulant, nisi vt eos supra deum, verba eorum supra verba dei extollamus, & nobis portenta laruarum suarum pro idolis loco dei ponamus? cum velimus nos totum mundum deo subdi & obnoxium fieri.

Cantica velim etiam nobis esse vernacula quam plurima, quae populus sub missa cantaret, vel iuxta gradualia, item iuxta Sanctus & Agnus dei. Quis enim dubitat, eas olim fuisse voces totius populi, quae nunc solus Chorus cantat vel respondet Episcopo benedicenti? Possent vero ista cantica sic per Episcopum ordinari, vt vel simul post latinas cantiones, vel per vices dierum, nunc latine, nunc vernacula cantarentur, donec tota Missa vernacula fieret. Sed poetae nobis desunt, aut nondum cogniti sunt, qui pias & spirituales cantilenas (vt Paulus vocat) nobis concinnent, quae dignae sint in Ecclesia dei frequentari, Interim placet illam cantari post communionem. Gott sey gelobet vnd gebenedeyet der vns selber hatt gespeyset etct. Omissa ista particula. Vnd das heylige sacramente, an vnserm letzten ende, aus des geweyeten priesters hende, quae adiecta est ab aliquo .d. Barbarae cultore, qui sacramentum tota vita parui ducens, in morte hoc opere bono sperauit vitam sine fide ingredi. Nam & numeri & musicae ratio illam superfluam probant. Praeter hanc, illa valet. Nu bitten wyr den heyligen geyst. Item. Eyn kindelin so lobelich. Nam non multas inuenias, quae aliquid grauis spiritus sapiant. Haec dico, vt siqui sunt poetae germanici, extimulentur & nobis poemata pietatis cudant.

Haec de Missa & communione pro tempore dicta sint satis, Caetera vsus & res ipsa docebunt, modo verbum dei strenue & fideliter in Ecclesia annuncietur. Nam quod forte petent aliqui, haec omnia scripturis & exemplis patrum probari, non multum mouemur, Quod supra diximus, in his debere libertatem regnare, & neque legibus neque imperijs liceat conscientias captiuare Christianas. Vnde & nihil de his rebus scripturae definiunt, sed sinunt libertatem spiritus abundare suo sensu, pro comoditate locorum, temporum & personarum, Patrum vero exempla partim sunt incognita, Quae vero nota sunt, tam varia sunt, vt nihil certi liceat constituere, videlicet, quod & ipsi libertate sua vsi sunt. Quin vt maxime certa & simplicia essent, nobis tamen nec legem nec necessitatem imitandi imponerent.

In reliquis diebus, quas ferias vocamus, nihil video, quod non ferri possit, modo missae abrogentur. Nam Matutinae trium lectionum & horae, tum vesperae & completorium, de tempore (exclusis sanctorum ferijs) nihil sunt nisi scripturae diuinae

ræ diuinæ verba, Et pulchrum imo necessarium est. pueros assuescere legendis & audiendis Psalmis & lectionibus scrip: sanctarum. Verum si quicquam hic nouari debet, prolixitas mutari potest arbitrio Episcopi, vt tres psalmi pro matutinis, tres pro vesperis cum vno vel duobus responsorijs absoluantur. Hæc vero non melius ordinantur, quam ipso arbitrio Episcopi, cuius est deligere optima in responsorijs & antiphonis, & de dominica in dominicam per hebdomadam ordinare, vt nec nimia eiusdem assiduitate fastidium, nec nimia varietate & multitudine cantus & lectionum, tedium spiritus generetur. Sed per partes distributum totum psalterium in vsu maneat, & vniuersa scriptura in lectiones partita, perseueret in auribus Ecclesiæ.

Hic vero, quod alias egi, agendum est, vt iste cantus non sit tantum lingua loqui, vel potius tantum sicut sonus fistulæ aut cytharæ, sine sensu. Ideo instituendæ sunt lectiones quottidianæ, altera mane in nouo vel veteri testamento, altera vesperi, in altero testamento cum explanatione vernacula. Hunc ritum esse antiquum, probat & res & vocabulum Homilia in matutinis, & capitulum in vesperis & alijs horis. Scz. quod Christiani quoties conuenissent, aliquid legebant et vernacula interpretabantur, more, quem Paulus .1. Cor. xiiij. describit. Post successu temporis peioris, cum deficerent prophetæ & interpretes, relicta est ista vox sola post lectiones & capitula, Deo gratias, Tum loco interpretationis, multiplicatæ sunt lectiones, psalmi & hymni, & alia in hanc tediosam prolixitatem, Quamquam hymni, & Te deum laudamus, æque id testantur, quod, Deo gratias, Scz. quod post interpretationes & Homilias, deum laudarint & gratias egerint pro reuelata veritate sermonum dei. Quales & ego vellem fieri nostras vernaculas cantilenas.

Tantum habui, optime Nicolae, quod de nostræ Wittembergen: Ecclesiæ ritibus & ceremonijs partim iam institutis ac prope diem (Christo volente) consummandis, ad te per scriberem, cuius exemplar, si tibi & alijs placuerit imitari, licet. Sin minus, vnctioni libenter locum dabimus, parati a vobis & quibus uis alijs comodiora accipere. Nec vos aut quosuis alios absterreat, quod in nostra Wittemberga adhuc perseuerat Topheth illa sacrilega, quæ principum Saxoniæ impia & perdita pecunia est, Ecclesiam dico omnium sanctorum. Nam tantum est miserente deo apud nos antidoti per copiosum verbum dei, vt pestis illa in angulo suo languens, non nisi sibi ipsi pestilens sit. Denique vix tres aut quatuor porci & ventres sunt in ipsa illa perditionis domo, qui pecuniam illam colunt, cæteris omnibus simul & vniuerso populo insignis nausea & abominatio est,

Neque licet ui aut imperio in eos grassari, vt nosti decere Christianos non nisi virtute gladij spiritus pugnare, Sic enim & infreno populum quottidie, alioqui iam dudum domus illa omnium sanctorum, imo domus omnium diabolorum, alio nomine ferretur in orbe. Sed nec potestatem spiritus, quam dedit nobis deus, in illam exercui, ferens longanimiter opprobrium istud, si forte det illis deus penitentiam, Contentus interim, quod nostra domus, quae verius est omnium sanctorum domus, hic regnat & stat velut turris libani contra domum omnium diabolorum. Sic Satanam torquemus verbo, quamuis ille risum simulet, Sed dabit Christus, vt spes sua fallat cum & cunctis videntibus praecipitetur. Ora pro me vir Sancte dei, Gratia tecum & cum omnibus vestris. AMEN.

